

'Meer Europa, voor meer vrede' is de titel die Herman Van Rompuy, voorzitter van de Europese Raad, gekozen heeft voor een lezing op de feestelijke academische zitting van maart 2011 aan de KU Leuven, naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het Centrum voor Vredesethiek. Hij noemt daarin de Europese Unie de grootste vredesgedachte en het grootste vredesproject van de hedendaagse geschiedenis.

Naast de tekst van deze toespraak bevat dit boek ook korte bijdragen waarin kritisch creatief wordt nagedacht over de actuele vredesbetekenis van Europa en de uitdagingen waarvoor de EU momenteel staat. Deze bijdragen zijn van Sven Biscop, Bea Cantillon, Roger Burggraeve, Jozef De Witte, Katlijn Malfliet, Mark Van de Voorde (eindredacteur), Jo Hanssens en Didier Pollefeyt.

Een uitgave van Halewijn in samenwerking met Pax Christi en het Centrum voor Vredesethiek.

ISBN 978-90-8528-198-6

9 789085 281986

Het beeld op de cover heet "Unity in Peace" en is gemaakt door de Franse beeldhouwer Bernard Romain samen met een groep slechtziende kinderen van verschillende culturen. Het staat in het centrum van de Europese wijk, op het kruispunt van volkeren en culturen dat Brussel is. (Foto Jo Hanssens)

MEER EUROPA, VOOR MEER VREDE

Herman Van Rompuy e.a.

halewijn / Pax Christi
i.s.m. Centrum voor Vredesethiek

MEER EUROPA, VOOR MEER VREDE

HERMAN VAN ROMPUY E.A.

Herman Van Rompuy e.a.

Meer Europa, voor meer vrede

Meer Europa, voor meer vrede

Redactie: Mark Van de Voorde

Auteurs: Herman van Rompuy, Bea Cantillon, Sven Biscop, Roger Burçgraeve, Jozef De Witte, Jo Hanssens, Katlijn Malfliet, Didier Pollefeyt en Mark Van de Voorde

Vormgeving en druk: Halewijn nv

© Halewijn nv 2011, Halewijnlaan 92, 2050 Antwerpen, www.halewijn.info

Een uitgave van Halewijn in samenwerking met Pax Christi en het Centrum voor Vredesethiek.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

D/2011/5930/024

ISBN 978-90-8528-198-6

Halewijn / Pax Christi en Centrum voor Vredesethiek

VROUWE EUROPA, KLEED U OM

Katlijn Malfliet

Katlijn Malfliet is decaan van de faculteit Sociale Wetenschappen van de KULeuven en verbonden aan het Instituut voor Internationaal en Europees beleid.

Dat de Europese gedachte de grootste vredesgedachte is sinds eeuwen, staat buiten kijf. Maar daarmee is zeker niet alles gezegd. Als politieke allegorie draagt 'Vrouwe Europa' immers vele gewaden. De (voor)laatste versie van Europa, namelijk het naoorlogse Europese project dat wij in het Westen van Europa met de Europese Unie hebben gebouwd, bracht een unieke supranationale orde tot stand. Dit Europa was een antwoord op de oorlogsmoeheid en het geweld dat loopt van de bloedige religieuze oorlogen van de zestiende en zeventiende eeuw, over de Napoleontische oorlogen, tot de twee wereldoorlogen van vorige eeuw.

Om destructieve conflicten in de toekomst te vermijden, bereikten de lidstaten-oprichters van dit naoorlogse Europa een akkoord over procedures en regels van Europese samenwerking (eerst over de sectoren van kolen en staal, nadien over zoveel meer), maar zij bleven vaag over de doelstellingen. Die tekende elke aan dit vredesproject deelnemende staat wel voor zichzelf uit. Een politiek Europa als echt federaal concept kwam daar nooit uit voort.

Precies daarom is de rechtsstaat zo'n belangrijk basisprincipe van de Europese civiele orde. Lidstaten kapselen zich in Europese regels, procedures en praktijken in die samen een robuuste supranationale juridische orde vormen. Daardoor, zo gaat de redenering, wordt de overheid vooral op staatsniveau gelimiteerd en worden bedrijven verplicht om volgens de liberale spelregels te spelen. Dat moet dan op zijn beurt de basis vormen voor vrijheid en voor liberale vormen van democratie en markt. Zo luidt

immers de wens van de Europese burger: vrijheid, veiligheid en democratie.

Globalisering en identiteitscrisis

Dit naoorlogse concept van Europa staat reeds geruime tijd onder zware druk. Fenomenen als globalisering en identiteitscrisis bedreigen dit mooie project. Het gaat Herman Van Rompuy minder om de (politieke) plaats in de wereld dan om het behoud van onze 'eigenheid'. Wat is die eigenheid dan wel?

De vraag is of de Europese Unie eigenlijk wel gebaseerd is op ideeën en of het er niet veeleer gaat om de vorm waarin de Europese Unie wordt waargemaakt. De voorzitter van de Europese Raad beaamt dit ook: "Zonder regels en instellingen krijgt het 'boze' in de mens en tussen de mensen een kans. Zonder democratische regels komen we in de jungle terecht!" Daarom is de EU niet enkel gebaseerd op de rechtsstaat. Zij is gewoon de rechtsstaat. Haar modus operandi is haar identiteit. En die identiteit heeft een liberale finaliteit: de vrijheid van de burger garanderen.

Spijtig genoeg is dat liberale concept nu precies het probleem. In de beste Locke-iaanse traditie werd deze vrijheidsgedachte immers ook de basis voor een kapitalistisch model: het Europees project werd vooral op economisch vlak een liberaal project, terwijl het verenigde Europa het politiek liberalisme (met zijn individualistische visie op de 'bevrijding' van de mens) steeds verder achter zich liet.

Ook de Europese veiligheid is niet langer een eenduidig concept. Voor haar veiligheidsconcept kon Europa het lange tijd doen met 'soft security'. Veiligheid die allereerst wordt gewaarborgd door niet-militaire middelen: economische samenwerking en hulp, ondersteuning van de rechtsstaat, diplomatie, gemeenschappelijke grenzen. Dat kon Europa zich veroorloven, omdat de trans-

Atlantische samenwerking binnen de NAVO een militaire garantie insloot tegen de bedreiging van het Warschaupact. Maar ook dat handelsmerk van de Europese Unie heeft zijn beste tijden gekend.

Europa is een veranderend concept

Zo komen we tot de kern van onze redenering. Europa is een veranderend begrip, en de uitbreiding van de Europese Unie oostwaarts heeft zijn wezen ingrijpend geraakt. Niemand beseftte ten volle hoezeer het oorspronkelijke naoorlogse Europese project door de toetreding van de landen uit Centraal-Europa en de Balkan - én door het nabuurschapbeleid van de EU tegenover de mediterrane regio en tegenover het Slavische en Kaukasische Oosten - niet langer een West-Europees project kan blijven.

Hoe politiek heterogeen ook, de Europese Unie kon zich tot voor kort beroepen op de erfenis van de Grieks-Romeinse beschaving, het Latijnse christendom, de Renaissance, de Verlichting en de seculiere moderniteit die vrede hoog in het vaandel droeg. Het is duidelijk dat Centraal-Europa, de Baltische staten, de Balkan, de Arabische landen en (last but not least) Rusland andere ideeën hebben over Europa, veiligheid en moderniteit.

In 2003 werd de Europese Unie het uitbreiden moe. De unie schoof de idee van de Europese nabuurschappolitiek naar voren: de landen rond de uitgebreide Europese Unie (met een mediterrane en een Oost-Europees gebied) zouden een ring van bevriende landen vormen, een buffer rond een zelfbetrokken Europa. Nog steeds beseftte dat Europa niet dat het postwesterse tijdperk reeds lang was aangebroken, en dat het niet langer de lakens kon uitdelen of kon bepalen wat anderen moesten doen en hoe zij dat moesten doen. De unie was trouwens ondertussen veel te groot en te divers geworden om zich naar buiten toe hegemoniaal op te stellen, als ze dat überhaupt zou hebben gewild.

Europa's nabuurschapbeleid

Het probleem van de Europese Unie zelf is drieërlei: ten eerste dat de unie niet is uitgegroeid tot een politiek geloofwaardig democratisch project; ten tweede dat zij te complex is en tal van vetopunten heeft (omdat nog te vaak consensus vereist is); ten derde dat er geen duidelijke Europese 'demos' is en geen Europese publieke sfeer, vooral op het vlak van de sociale bescherming. Dat driedelige probleem werd fataal voor Europa's nabuurschapbeleid.

Het veiligheidsgevoel van de nieuwe lidstaten uit Centraal-Europa speelde daarin een belangrijke rol. Vooral Polen voelde de hete adem van Rusland in zijn nek. Deze landen geloven niet in het beschaafde en zachte veiligheidsconcept van de Europese Unie. Op 12 mei 2011 kwam er een 'tektonische' verschuiving in Centraal-Europa. De vier defensie-ministers van de Visegrad-landen (een losse regionale vereniging van Tsjechië, Hongarije, Polen en Slowakije) beslisten om een gezamenlijke strijdmacht op te richten.

Zij zijn van oordeel dat zij hun veiligheidszaken in eigen handen moeten nemen, omdat de NAVO zich volgens hen te weinig concentreert op wat voor hen van levensbelang is: de Russische wederopstanding in de post-sovjetsfeer. Ook vrezen zij een onafhankelijk denkend Duitsland binnen de EU dat Rusland als een economische partner ziet en als exporteur van goedkope en schone energie.

De Visegradlanden zijn ook teleurgesteld over het nieuw strategisch concept van de NAVO dat eind 2010 werd gelanceerd met een volgens hen "grotendeels onbegrijpelijke opdrachtverklaring". De Verenigde Staten die via de NAVO de Europese veiligheid moesten bewaken, hebben zich tien jaar lang 'obsessief' met het Midden-Oosten beziggehouden, zo stellen zij teleurgesteld vast. Amerika was niet in staat om de divergentie van belangen

binnen het Europese continent (bijvoorbeeld over de Noord-Europese pijp) te vermijden.

Dit is maar één recent symptoom van wat zich vandaag in het uitgebreide Europa en zijn nabuurschap voordoet. Van eenmaking van Europa is er vooralsnog geen sprake. Toen Rusland in 2008 Georgië binnenviel om 'haar burgers' in Zuid-Ossetië te beschermen, moest de EU vaststellen dat voor het eerst in de naoorlogse geschiedenis twee leden van de Raad van Europa met elkaar in oorlog waren.

Natiestaat deel van probleem in Oost-Europa

Er zijn ook andere wake-up-calls die ernstig genoeg zijn om de Europese Unie uit haar zelfgenoegzaamheid te doen ontwaken. Voor eerst laten de volkeren van zich horen: Europa is een multicultureel continent. Deze realiteit werd aanvankelijk zwaar onderbelicht. Verscheidenheid van volkeren leek aanvankelijk geen probleem.

De eerste uitbreidingen naar het zuiden (Spanje en Portugal), met toch ook wel hun problemen van de Basken en de Cataloniërs, waren trouwens succesvol verlopen, en zij bewezen dat vroegere dictaturen zich konden plaatsen in het overkoepelend politiek, economisch en (vooral) juridisch kader van de Europese civiele orde.

Het leek een uitgemaakte zaak, het EU-kader civiliseert en 'domesticeert' relaties tussen staten en vervangt ze door recht. Het geeft recht aan kleinere staten om hun eigenheid te behouden op gelijke formele voet met grote en sterke staten in de negotiatie, deliberatie en besluitvorming.

De regio van Centraal- en Oost-Europa zit echter veel complexer in elkaar: de natiestaat is daar veeleer deel van het probleem dan deel van de oplossing. Deze staten zijn klein, verpauperd en

vaak etnocratieën. Etnisch collectivisme en collectieve rechten van minderheden zijn er belangrijker dan een liberaal concept van rechten en vrijheden.

Het is eveneens duidelijk dat in een aantal van deze EU-nabuur-schaplanden de religieuze factor een veel belangrijkere rol speelt dan in het gelaïciseerde West-Europa (een vaststelling die ook elders geldt, zie onder meer de Arabische lente). De nieuwe lidstaten en buurlanden van de EU, met het stempel van een verleden als veelvolkerenrijken, zijn orthodox, moslim en Turks gekleurd.

Aanvankelijk leek dat geen fundamenteel probleem. Om met elkaar in vrede te leven hadden we geen gemeenschappelijke waarden nodig, alleen gemeenschappelijke instellingen waarin tal van levensvormen en -oriëntaties op pluralistische basis konden floreren.

Dat 'handelsmerk' hanteerde de EU ook in haar politiek inzake uitbreiding en nabuurschap. Maar dat handelsmerk stuitte in de nabuurschaplanden op een compleet andere perceptie van identiteit, nationaal gevoel, leiderschap en plaats voor religie in de publieke sfeer.

Een pyrrusoverwinning

In de landen van het GOS (Oekraïne, Wit-Rusland, Moldavië, Armenië, Azerbeidzjan en Georgië) speelt het hele paradigma van de rechtsstaat als stevige garantie voor een democratisch verwachtingspatroon omzeggens geen rol. Deze landen kennen veeleer nog het imperiaal getint paradigma van hiërarchie, patroon-cliëntbescherming en maximalisering van invloedssferen.

Toch gaat het hier niet om de grote theorie over de 'clash of civilizations', waarbij Slaven en Turken, orthodoxe christenen en moslims elders op de beschavingsschaal zouden staan dan de

inwoners van de Europese Unie. Het gaat er bijvoorbeeld ook niet om dat Slaven meer aangetrokken zouden worden door sterke heersers. Neen, het gaat om een ander machtsconcept bij de politieke elite. Een concept dat niets meer met democratie te maken heeft, alhoewel die landen democratische principes in hun grondwetten hebben staan.

Zo'n houding van de politieke elite staat haaks op het EU-concept van de rechtsstaat met zijn principes van 'containment' van de staatsmacht: checks and balances, proportionaliteit, goed bestuur en vooral inclusief beleid, leidend tot een deliberatieve democratie. De 'schuldigen' zijn de leiders, niet de bevolking. Dat moet duidelijk worden gezegd, vooral nu ook het mediterrane gebied in beweging is gekomen. Daar treft Europa een zware verantwoordelijkheid.

De uitbreiding van de EU oostwaarts was een pyrrusoverwinning voor de Europese Unie. In die luttele jaren begin negentig, toen de Sovjetunie implodeerde en Rusland naar het Westen keek voor economische en technische hulp, hebben de westerse machten een gouden kans gemist om de Oost-West-scheidingslijn te boven te komen en het Russische gevaar, de bestaansreden van de NAVO, duurzaam te neutraliseren.

Toen was er de mogelijkheid om een pan-Europese civiele orde en veiligheidsarchitectuur te realiseren, met Rusland, Oekraïne, Moldavië, de Kaukasus, Centraal-Europa, de Balkan en de Baltische staten. Zo zou niemand in de kou zijn blijven staan of naar de bufferzones zijn verwezen.

Krachtige stemmen zoals Vaclav Havel en een deel van de Amerikaanse diplomatieke, militaire en administratieve elite hebben er toen op gewezen dat NAVO-uitbreiding naar de postcommunistische staten instabiliteit zou meebrengen in de zone tussen Duitsland en Rusland. Ze hebben ook aangetoond dat Rusland en het merendeel van zijn bevolking zich door de NAVO-uitbreiding

omcirkeld, geïsoleerd en onderworpen wisten, en helemaal niet het gevoel hadden van een stap dichterbij te zijn gekomen bij de integratie in een nieuw Europees systeem van collectieve veiligheid.

Nieuwe kansen voor Europa

En toch, Europa krijgt telkens nieuwe kansen. De Arabische lente reikt Europa een opportuniteit aan om zijn concept van liberale democratie voor de toekomst te herijken, namelijk dat het door de inbreng van volkeren, religies en de genderfactor kan evolueren in de richting van een democratie met transculturele identiteit.

De nieuwe lidstaten en kandidaat-lidstaten van de Europese Unie die zich in het centraal en oostelijk deel van Europa bevinden, de nabuurschaplanden in het GOS-gebied en de zuidelijke landen van de mediterrane regio kunnen bondgenoten worden van het Westen om in Europa de etnische, religieuze en genderfactor binnen te brengen in de democratie, om Rusland op gepaste wijze te benaderen én om het gevaar van een illiberale (enge) democratie te voorkomen.

Herman Van Rompuy besluit terecht met: "We zijn in Europa 'institutioneel' stevig verankerd en Europa is 'georganiseerd'. Maar we moeten blijvend aanwezig zijn in de 'hearts and minds'." Dat kan alleen als 'Vrouwe Europa', voor de zoveelste keer in de geschiedenis, een ander (geo)politiek gewaad aantrekt.